21. उच्च न्यायालय
भाग VI - कलम 214 ते 231

- **स्वीकृती** - इंग्लंड.
- घटनेच्या भाग VI आणि कलम 214 ते 231 मध्ये उच्च न्यायालयाचे संघटन, स्वातंत्र्य, रचना व अधिकार इत्यादी तरतुदी देण्यात आल्या आहेत.
- भारतात 1861 च्या इंडियन हायकोर्ट ॲक्टनुसार उच्च न्यायालयाची स्थापना करण्यात आलेली आहे.
- **भारतातील पहिले 4 उच्च न्यायालये -**

  1) कलकत्ता - 31 जानेवारी, 1862 2) बॉम्बे - 14 ऑगस्ट, 1862

  3) मद्रास - 14 ऑगस्ट, 1862 4) अलाहाबाद - 1866
- भारत सरकारने 2013 मध्ये 22 वे उच्च न्यायालय मणिपूर व 23 वे मेघालय 25 मार्च, 2013 रोजी स्थापन केले तर 24 वे उच्च न्यायालय त्रिपुरा हे 26 मार्च, 2013 रोजी स्थापन केले.
- भारतातील 25 वे उच्च न्यायालय - अमरावती (आंध्रप्रदेश) - 1 जानेवारी, 2019. रोजी स्थापना करण्यात आले आहे.
- भारतात सध्या 28 घटकराज्ये व 8 केंद्रशासित प्रदेशासाठी 25 उच्च न्यायालये कार्यरत आहेत.

भारतातील २५ उच्च न्यायालये

अ.क्र.	उच्च न्यायालयाचे नाव	स्थापना वर्ष	प्रादेशिक अधिकार क्षेत्र	खंडपीठ
१.	कलकत्ता	३१ जानेवारी १८६२	प.बंगाल, अंदमान निकोबार	पोर्ट ब्लेअर,जलपायगुडी
२.	मुंबई	१४ ऑगस्ट १८६२	महाराष्ट्र, गोवा, दीव-दमण, दादर नगर हवेली	नागपूर,औरंगाबाद,पणजी,
३.	चेन्नई	१४ ऑगस्ट १८६२	तामिळनाडू, पद्दुचेरी	मदुराई
४.	अलाहाबाद	१८६६	उत्तरप्रदेश	लखनौ
५.	पंजाब व हरियाणा	१८७५	पंजाब,हरियाणा,चंदीगढ	-
६.	बेंगळुरु	१८८४	कर्नाटक	गुलबर्गा,धारवाड
७.	पाटणा	१९१६	बिहार	-
८.	जम्मू-काश्मिर	१९२८	जम्मु-काश्मिर, लडाख	-
९.	गुवाहाटी	१९४८	आसाम, अरुणाचल प्रदेश, नागालँड, मिझोराम	इटानगर, ऐजवाल,कोहिमा
१०.	कटक	१९४८	ओडिसा	-
११.	जोधपूर	१९४९	राजस्थान	जयपूर
१२	हैद्राबाद	१९५४	तेलंगणा	-
१३.	जबलपूर	१९५६	मध्यप्रदेश	ग्वाल्हेर, इंदौर
१४.	एर्नाकुलम	१९५८	केरळ, लक्षद्विप	-
१५.	अहमदाबाद	१९६०	गुजरात	-
१६.	दिल्ली	१९६६	दिल्ली	-
१७.	सिमला	१९७१	हिमाचल प्रदेश	-
१८.	गंगटोक	१९७५	सिक्कीम	-
१९.	बिलासपूर	१ नोव्हेंबर २०००	छत्तीसगढ	-
२०.	नैनिताल	९ नोव्हेंबर २०००	उत्तराखंड	-
२१.	रांची	१५ नोव्हेंबर २०००	झारखंड	-
२२.	इंम्फाळ	२५ मार्च २०१३	मणिपूर	-
२३.	शिलाँग	२५ मार्च २०१३	मेघालय	-
२४.	अगरताळा	२६ मार्च २०१३	त्रिपूरा	-
२५.	अमरावती	०१ जानेवारी २०१९	आंध्रप्रदेश	-

▪ **भारतातील सामाईक उच्च न्यायालये -**

1) **बॉम्बे -** महाराष्ट्र, गोवा, दिव-दमण, दादर-नगरहवेली

2) **गुवाहाटी -** अरुणाचलप्रदेश, आसाम, नागालँड, मिझोराम

3) **पंजाब व हरियाण -** पंजाब, हरियाणा, चंदीगढ

4) **जम्मू व काश्मीर -** जम्मू, काश्मीर, लडाख

▪ **राजधानीचे ठिकाण सोडून इतर शहरात कार्यस्थान असणारे उच्च न्यायालये -**

राज्य	राजधानी	उच्च न्यायालयाचे ठिकाण
उत्तरप्रदेश	लखनौ	अलाहाबाद
मध्यप्रदेश	भोपाल	जबलपूर
उत्तराखंड	डेहराडून	नैनिताल
राजस्थान	जयपूर	जोधपूर
ओडिसा	भुवनेश्वर	कटक
आसाम	दिसपूर	गुवाहाटी
छत्तीसगढ	रायपूर	बिलासपूर
केरळ	तिरुअनंतपुरम	अर्नाकुलम

▪ **केंद्रशासित प्रदेश आणि उच्च न्यायालयाचे अधिकार क्षेत्र -**

दिल्ली - दिल्ली
जम्मू-काश्मीर - जम्मू-काश्मीर
दिव व दमण,
दादरा नगरहवेली - बॉम्बे
अंदमान निकोबार - कलकत्ता
लक्षद्वीप - अर्नाकुलम
चंदीगढ - पंजाब व हरियाणा
पद्दुचेरी - मद्रास/चेन्नई
लडाख - जम्मू-काश्मीर

▪ दिल्ली व जम्मू-काश्मीर हे स्वत: चे उच्च न्यायालय असणारे केंद्रशासित प्रदेश आहेत.

▪ **उच्च न्यायालये आणि त्यांची खंडपीठे -**

उच्च न्यायालये	खंडपीठ
अलाहाबाद	लखनौ
बॉम्बे	नागपूर, पणजी, औरंगाबाद नियोजीत - कोल्हापूर (फिरते खंडपीठ)
कलकत्ता	पोर्ट ब्लेअर (पहिले फिरते खंडपीठ)
गुवाहाटी	इटानगर, ऐजवाल, कोहिमा
जबलपूर	ग्वाल्हेर, इंदौर
चेन्नई	मदुराई
पाटना	रांची
जोधपूर	जयपूर
बेंगलोर	नियोजित - धारवाड, गुलबर्गा

▪ **कलम 214 -** प्रत्येक राज्यासाठी उच्च न्यायालय असेल. 1956 च्या 7 व्या घटनादुरुस्तीनुसार 1 किंवा 2 राज्यासाठी व एका केंद्रशासित प्रदेशासाठी उच्च न्यायालय असेल.

▪ **कलम 215 -** उच्च न्यायालय हे अभिलेख न्यायालय असते. कनिष्ठ न्यायालय किंवा व्यक्तीने उच्च न्यायालयाचा अवमान केल्यास न्यायालय त्यास शिक्षा ठोठावते.

▪ **कलम 216 -** उच्च न्यायालयाची संरचना. उच्च न्यायालयात 1 मुख्य न्यायाधीश राष्ट्रपती निश्चित करतील एवढे इतर न्यायाधीश असतील. म्हणजेच उच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशांची संख्या राष्ट्रपती ठरवतील.

▪ **कलम 217 -** उच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशपदी नियुक्ती व त्याबाबतच्या शर्यती.

मुख्य न्यायाधीश - राष्ट्रपती, सरन्यायाधीश व संबंधित राज्याच्या राज्यापालाच्या विचाराने नियुक्ती करतात.

इतर न्यायाधीश - राष्ट्रपती, सरन्यायाधीश व संबंधित राज्याच्या राज्यापाल तसेच संबंधित राज्याच्या उच्च न्यायालयाच्या मुख्य न्यायाधीशांच्या विचाराने नियुक्ती करतात.

सामाईक उच्च न्यायालयाचे न्यायधीश - राष्ट्रपती संबंधी सर्व राज्यांच्या राज्यपालांच्या विचाराने नियुक्ती करतात.

▪ **कलम 217(1) -** न्यायाधिशांचा कार्यकाल सर्वसाधारण 6 वर्षे किंवा वयाच्या 62 वर्ष.

▪ **कलम 217(2) -** न्यायाधिशांची पात्रता. भारताचा नागरिक. भारतातील न्यायालयात 10 वर्षे न्यायीक पदावर किंवा 10 वर्षे वकीलीचा अनुभव.

▪ **कलम 218 -** सर्वोच्च न्यायालयासंबंधीच्या काही तरतुदी उच्च न्यायालयाला लागू करणे. सर्वोच्च न्यायालय आपले काही अधिकार उच्च न्यायालयाकडे वर्ग करते.

भारतीय राज्यव्यवस्था नोट्स

- **कलम 219 -** उच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशाकडून शपथ किंवा प्रतिज्ञा. मुख्य न्यायाधीश व इतर न्यायाधीश - राज्यपाल.
- **कलम 220 -** कायमस्वरुपी न्यायाधीश झाल्यानंतर व्यवसाय करण्यावर बंधन. उच्च न्यायालयाचे मुख्य आणि इतर न्यायाधीश यांना न्यायाधीश झाल्यावर व सेवानिवृत्तीनंतर व्यवसाय करता येणार नाही.
- **कलम 221 -** उच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशांचे वेतन व भत्ते. संसद कायद्याद्वारे वेळोवेळी उच्च न्यायालयाचे मुख्य व इतर न्यायाधीश यांचे वेतन व भत्ते निश्चित करते. पदावर असताना राज्याच्या संचित निधीतून तर सेवानिवृत्तीनंतर केंद्राच्या संचित निधीतून वेतन दिले जाते.
- **कलम 222 -** एका उच्च न्यायालयातून दुसऱ्या उच्च न्यायालयात न्यायाधीशांची बदली. राष्ट्रपती सरन्यायाधीशांच्या विचारानुसार एका उच्च न्यायलयातील मुख्य न्यायाधीशाची व इतर न्यायाधीशांची दुसऱ्या उच्च न्यायालयात बदली करतात.
- **कलम 223 -** प्रभारी/हंगामी मुख्य न्यायाधीशांची नियुक्ती. राष्ट्रपती उच्च न्यायालयाचे मुख्य न्यायाधीश पद रिक्त झाल्यास तो अनुपस्थित असल्यास, पदावर असताना मृत्यु झाल्यास किंवा राजीनामा दिल्यास त्याठिकाणी हंगामी मुख्य न्यायाधीशांची नियुक्ती करतात.
- **कलम 224 -** अतिरिक्त किंवा प्रभारी न्यायाधीशांची नियुक्ती. राष्ट्रपती उच्च न्यायालयातील कामकाजात वाढ झाल्यास पात्र असणाऱ्या व्यक्तीस 2 वर्षापेक्षा कमी काळासाठी हंगामी न्यायाधीश म्हणुन नेमणुक करतात.
- **कलम 224(A) -** उच्च न्यायालयाच्या बैठकीसाठी निवृत्त न्यायाधीशांची नियुक्ती. राष्ट्रपतीच्या पूर्वसंमतीने उच्च न्यायालयाचे मुख्य न्यायाधीश निवृत्त न्यायाधीशांची तात्पुरती न्यायाधीश म्हणुन नियुक्ती करतात.
- **कलम 225 -** विद्यमान उच्च न्यायालयाचे अधिकारक्षेत्र. प्रारंभिक अधिकार, प्राधिलेख अधिकार, पर्यवेक्षणाचे अधिकार, दुय्यम न्यायालयावर नियंत्रण, अभिलेख न्यायालय, न्यायालयीन पुर्नविलोकन.
- **कलम 226 -** काही आदेश जारी करण्याचा उच्च न्यायालयाचा अधिकार. मुलभूत हक्काबाबत बंधने निर्माण होत असतील तर उच्च न्यायालय 5 आदेश जारी करते. बंदीप्रात्यक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेक्षण, अधिकारपृच्छा, प्रतिषेद.
- **कलम 227 -** उच्च न्यायालयाचा सर्व न्यायालयावर पर्यवेक्षणाचा अधिकार. उच्च न्यायालय त्या राज्यातील सर्व कनिष्ठ न्यायालयावर नियंत्रण ठेवते.
- **कलम 228 -** काही खटले उच्च न्यायालयाकडे वर्ग करणे. कनिष्ठ न्यायालयातील काही खटले उच्च न्यायालय स्वत: कडे वर्ग करुन घेते.
- **कलम 229 -** उच्च न्यायालयाच्या अधिकारी, कर्मचारी यांचा खर्च. या सर्वांचा खर्च राज्याच्या संचित निधीवर आधारित असतो.
- **कलम 230 -** संघराज्य किंवा संघराज्य प्रदेशांना उच्च न्यायालयाचे अधिकार क्षेत्र लागू करणे. संसद कायद्याद्वारे एखादा संघराज्य प्रदेश दुसऱ्या राज्यातील उच्च न्यायालयातील अधिकार क्षेत्रामध्ये समाविष्ट करते.
- **कलम 231 -** 2 किंवा अधिक राज्यासाठी एका संयुक्त उच्च न्यायालयाची स्थापना करणे. संसद कायद्याद्वारे 2 किंवा 2 पेक्षा राज्ये किंवा केंद्रशासित प्रदेश संयुक्त उच्च न्यायालयाची स्थापना करते.